

TARTIŖMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ: 31

İSLÂM ve DEMOKRASİ

Prof. Dr. Mehmet AYDIN · Prof. Dr. Hans KÖCHLER
Doç. Dr. Ahmet DAVUDOĞLU · Prof. Dr. Taik el-BİŖRÎ
Prof. Dr. Richard FALK · Prof. Dr. Es'ad es-SAHMERANÎ
Dr. Azzam TAMİMÎ · Prof. Dr. Mumtaz AHMAD
Prof. Dr. Atilla YAYLA · Prof. Dr. Hüseyin HATEMÎ
Doç. Dr. Cezmi ERARSLAN · Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY

İstanbul - 2000

ENSAR NEŞRİYAT : 64
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 31
Milletlerarası İlmî Toplantılar Dizisi : 5

Tebliğlerin,
bilim ve dil bakımından sorumluluğu
tebliğ sahiplerine aittir.

Yayına Hazırlayanlar:
Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU
Dr. İsmail KURT
Seyid Ali TÜZ

Kapak Resmi : Yunusların Dansı

İSBN 975-6794-06-2

Dizgi: Selahaddin Uslucan
Baskı: Umut Matbaası
İstanbul - 2000

ENSAR NEŞRİYAT
Süleymaniye Cd. 13 Beyazıt / İSTANBUL
Tel - Fax: (0 212) 513 43 41

DİN, SİYASET ve DEMOKRASİ

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Öğretim Üyesi

1. Din-Siyaset İlişkisine Genel Bir Bakış

Ben bu bildiride din, siyaset ve demokrasi ilişkisine İslâm açısından bakmak ve bu ilişkiyi ana hatlarıyla –pek tabii kendim nasıl anlıyor ve yorumluyorsam öylece– ifade etmek istiyorum.

Bu konuda, özellikle son on yıllarda, tartışmaların üç farklı tez çevresinde odaklandığı görülmektedir:

a. Dinin siyasetle ilgisi yoktur; olmamalıdır da

Bu tezi, bu nahif hâliyle savunmak, İslâm gibi bir din sözkonusu olduğunda, kolay görünmemektedir. Kur'ân'da, çok geniş anlamıyla, "siyasî" denebilecek "işaretler" vardır. "Ülû'l-emre itaat" ve "meşveret" gibi terimler, kendi tarihimizde en azından son birbuçuk asırdır, aynı zamanda, siyasî anlamları da olan kavramlar olarak kullanılmıştır. Meşrutî yönetimin ve daha sonra Cumhuriyet'in meşruluğu, başka şeyler meyanında, İslâmî anlayış perspektivinde de savunulmuştur. Eğer İslâmî düşüncede bir yenilenme olabilse ve sözkonusu meşruiyet bu yenilenmiş düşünce ışığında ve daha geniş bir zeminde konuşulup tartışılabilseydi, kanaatimce, bugün din-siyaset bağlamında doğan problemlerin hem sayısı daha az, hem de çözümleri daha kolay olurdu.

b. Din, yani İslâm, kendine has özellikleri olan bir "din devleti"nin varlığını şart koşar.

Bu da savunulması kolay olan bir tez değildir. Her şeyden önce Kur'ân, evrensel (*ma'ruf*) nitelikte gördüğü temel ahlâkî değerlerin gerçeklik kazanacağı bir "ahlâk düzeni" üzerinde ısrar eder, bir "devlet yapısı" üzerinde değil. Müslüman toplulukların tarihî tecrübeleri de böyle bir tezi destekler nitelikte değildir. Tarih, bize İslâm dünyasında çok farklı devlet şekillerinin vücut bulduğunu açıkça göstermektedir.

Kur'ân ve tarihî tecrübe bir din devleti belirlemediğine göre, tasarlanabilecek herhangi bir "din devleti" yapısı, ancak belli bir yoruma göre içerik ve çerçeve kazanabilir. Böyle bir anlayışa her şeyden önce, aynı dinin başka yorumları karşı çıkabilir, farklı kesimler birbirlerini dinî temsil etmemek, dinden çıkmak, hatta dine ihanet etmekle suçlayabilirler. İslâm tarihi bunun örnekleriyle doludur. Düşünce tarihimizin belki de en akılcı ve liberal olarak vasıflandırılabilir akımı olan Mutezile mezhebi, devletin resmî din anlayışı statüsünü kazanınca, hoşgörüsüzlüğün ve hatta zulmün kaynağı olmuş, bütün toplumun saygı gösterdiği Ahmed bin Hanbel gibi büyük bir mezheb imamı, farklı düşündüğü için, işkenceye tabi tutulmuştur.

c. Dindarın siyaset yapması

Bunun en geniş anlamı, dinî ve ahlâkî değerlerin siyasal eylemde etkili olmasıdır. Bu değerlerin ılımlı, hoşgörülü ve makul bir tarzda siyasal alana taşınmaları, dine inanmayanları veya başka din mensuplarını rahatsız etmeyebilir; çünkü onların pek çoğu zaten ortak değerlerdir. Hatta onları siyasal alanda görmek isteyen samimi bir dindar siyasetçinin dinden bahsetmesine dahi gerek yoktur. Bugün Batı ülkelerinde siyasal faaliyette bulunan "Hıristiyan Demokratlar"ın genelde böyle bir din-siyaset ilişkisi anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Bu partilerin programında dinî değerlerin siyaseti yönlendirmede ışık tutması gereği açıkça yer almaktadır; ama onlardan hiçbiri bir teokrasiden, din devletinden söz etmez. Burada önemli olan, dinin devlet olma ar-

zusu veya talebi değil –dindarın, dindar olarak, siyaset yapma imkanına sahip olmasıdır. Kendine özgü durumu dikkatten uzak tutulmamak şartıyla, benzer bir tutum İslâm-siyaset ilişkisi konusunda da düşünülebilir. Bu, bizi "Müslüman Demokrat" sözünün ne ölçüde anlamlı olup olmadığı konusuna getirmektedir.

2. İslâm ve Demokrasi

İslâm ile demokrasi arasında bir ilişki kurulurken birinin ilâhî bir din, öbürünün, İslâm dünyasında bazı kesimlerin çok sık kullandıkları bir ifadeyle, *beşerî bir yönetim biçimi* olduğunun gözden uzak tutulmaması gerekir. Hz. Muhammed, "*ben ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildim*" buyururken dinin ana amacını açıkça belirlemiş oluyor. Buna rağmen, "acaba şu özellikleri haiz demokratik bir idare tarzını "İslâm'ın ışığında anlamaya ve değerlendirmeye çalışırsak, nasıl bir sonuca ulaşıyoruz" sorusu, makul ve cevaplandırılması gerekli bir sorudur. Bu cümlede yer alan "şu özellikleri haiz" ifadesinin çok önemli olduğu hususuna dikkatlerinizi çekmek istiyorum. Bilindiği gibi "demokrasi" anlamı oldukça muğlak, her tarafa çekilen şemsiye bir terimdir. Bundan dolayıdır ki, uygulama söz konusu olduğunda terim, nâdiren tek başına kullanılmaktadır. "Demokrasi"nin başına "liberal", "sosyal", "Hıristiyan", "radikal", "sanayi" ve daha birçok sıfatı eklemenin, bu sıfatlarla telaffuz edilen demokrasi uygulamalarının birbirleriyle kıyasıya mücadele etmelerinin, çok kere birinin ötekini "demokrasi" saymamasının altında yatan gerçek, teorik düzeyde varolan muğlaklık, amelî düzeyde karşılaşılan aşılması güç zorluklardır.

Din-demokrasi ilişkisi üstüne konuşulurken, İslâm dünyasında çoğu kez demokrasinin en yalın tanımı, dinin ise son dönemlerde siyasî söylemlere bağlı, hatta bağımlı olarak oluşan bir yorumu –dinin dar siyasal yorumu– ön plânda tutulmaktadır.

Bizim biraz geriye giden yakın tarihimizde din, siyaset ve meşruiyet tartışmalarının son yıllarda cereyan eden tartışmalara nazaran daha rahat bir çerçevede olup bittiğini söyleyebiliriz.

Yukarıda kısaca temas edildiği gibi, pek çok Müslüman aydın, iki asra yakın bir zamandan beri meşrutiyet ve cumhuriyet kav-

ramlarını İslâm nokta-i nazarından değerlendiregelmiştir. Kur'ân'ın genelde insana ve bireyin düşünüş ve anlayışına büyük önem verdiği, meşveret, adalet, emaneti ehline tevdi gibi ilkeleri öngörülen ahlâk toplumu için olmazsa olmaz saydığı, herhangi bir tartışmayı gereksiz kılacak ölçüde ortadadır. Müslüman aydın hem bu gerçeğe tereddütsüz inanmış, hem de ayrıca Kur'ân'ın bütünlüğünden daha pek çok genel kavramlar ve esasların rasyonel bir muhakeme yoluyla çıkarılabileceğini düşünmüştür. Kanaatimce bu tutumu bugünkü din-siyaset ilişkisi hakkındaki tartışmaların pek çoğundan ayrı tutmak ve ciddiye almak gerekir.

İslâm-demokrasi ilişkisi konusunda da bugün tartışılmakta olan üç ana tez vardır:

a. İslâm demokrasi ile bağdaşmaz

Aslında bizim yakın tarihimizde bu tezi savunan ciddi hiçbir Müslüman aydın çıkmamıştır. Onu Pakistan *Cemata-ı İslâmî* lideri Ebu'l-a'lâ-el Mevdûdî ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler (*İhvan-ı Müslimîn*) topluluğunun bazı önde gelenleri savunmuş, onların eserlerinin Türkçe'ye çevrilip okunması neticesinde bu ve benzeri görüşler ülkemizde de yayılma imkânı bulmuştur.

Bu tezin ana iddiasına göre –ki onu klasik Şarkiyat literatürü de büyük ölçüde destekleyegelmiştir– İslâm sadece bir din değil, aynı zamanda bir ümmet ve bir devlet sistemidir. Sözkonusu anlayışın İslâm dünyasında taraftar bulması, İslâm'ın siyasî bir ideoloji olarak ele alınıp işlenmesine imkân hazırlamıştır. Bütün siyasal sistemin dünyevîleşme esasına dayandığını iddia eden bu tezin lider savunucuları, kanaatim odur ki, İslâm'ı da dünyevî bir ideoloji konumuna indirmiş, hem dine büyük zarar vermiş, hem de, hiç değilse ideal düzeyde, hukuk devleti çerçevesinde insan haklarına dayanan, hiçbir kesimi, küçük bir azınlık da olsa, tahakkümü altına alma hakkını kendisinde görmeyen ve çoğunluğun reyine bağlı olarak faaliyet icra eden veya etmesi gereken ama bu arada çözümü zor hatta imkânsız pekçok sorunu da beraberinde getiren –hatta bazı kötümser düşünürlere göre, bizi "Tarihin Sonuna" getiren demokrasinin İslâm toprağında ve ortamında gelişmesine büyük ölçüde engel olmuşlardır. Eğer İslâm'ın mânevî ve ahlâkî

değerlerinin canlı olduğu bir kültür ortamında demokrasi fikri kök salabilseydi çok daha yeni boyutlar kazanabilir ve böylece İslâm'ın özünde olan insanın özgürleşmesi idealine biraz daha yaklaşılabilirdi.

Her şeye rağmen, demokrasi ruhu gerek İslâm dünyasında gerek Türkiye'de –hatta özellikle Türkiye'de– biraz ağır seyretse de gittikçe güçlenmektedir. Bu sürecin gelişerek devam edebilmesi için bazı konuların daha ayrıntılı olarak konuşulması ve tartışılmasında zaruret vardır. Bunların başında hakimiyet konusu gelmektedir. Ülkemizde din-demokrasi ilişkisi konusunda dinden yana olduklarına inanarak siyasal söylem geliştirenlerin bir kısmı ile, demokrasiden yana olduğunu söyleyenlerin bir kısmı, şu yanlış görüşü birlikte telaffuz etmektedirler: "İslâm ile demokrasi bağdaşmaz, çünkü birincide Allah'ın, ikincide ise milletin egemenliği esastır." Teolojik açıdan bakıldıkta, burada ilâhî irade ile beşerî irade, muhalif alanlarmış gibi, karşı karşıya getirilmektedir. Düşünülüyor ki, "hâkimiyet bilâ kaydu şart milletindir" umdesinde Allah'a meydan okumak gibi bir şeyin olduğu asla düşünülemez. Bu umde heyecanla kabul edildiği zaman ulema ve meşayih onu şükür ve dua ile karşılamıştır. Çünkü onlar biliyorlardı ki, o ilkenin anlamı egemenliğin bir kişiye veya bir sınıfa ait olmadığı, onun cumhura ait olduğu inancında düğümlenmektedir. "Cumhura ait olma" eğer normal seyrini takip ederse sonunda demokrasiye ulaşır; ulaşması gerekir. Bu siyasî ilkenin teolojik ve metafizik bir ilkeyle karıştırılması hem bilimsel açıdan yanlıştır, hem de siyasal açıdan yanlış istikametlere sevkedicidir. Kozmolojik anlamda –ki bu anlam insan dünyasını da içine alır Allah'ın hâkimiyeti hep geçerlidir. Sosyolojik anlamda ise, ilâhî irade beşerî iradeyi özgür bırakmıştır. Farzedelim ki, bir toplumun bireyleri özgür iradelerini kullanarak dinden çıkmaya karar vermektedir. İlâhî irade, tabiatı gereği, o toplumu din sınırları içinde kalmak için zorlamaz. Kur'ân'ın bize anlattığı Allah, zorlayan değil, ikna eden bir Kudret'tir. İslâm dairesinde kalmak isteyen, kendi iradesiyle orada kalır; çıkmak isteyen de, aynı şekilde, kendi iradesiyle çıkar. Bu aynı zamanda demokratik toplumun da bir ilkesi konumundadır.

3. Din ve Laik Devlet

Bilindiği gibi, demokrasi ile, özelliklerinden bir kısmını biraz sonra anlatacağım laiklik arasındaki ilişki, benim burada ele alamayacağım kadar girift tartışmaların konusu olmuştur ve hâlâ da olmaktadır. Ben şahsen din devletinin olduğu bir yerde demokrasinin, tazammun ettiği bütün boyutları içinde gelişebileceğine inanmıyorum. Dediğim gibi, ben burada bu tartışmaya girmiyor ve konuyu kendi âcil durumumuza getirmek istiyorum.

Bir asra yaklaşan "laiklik deneyimimize" rağmen ülkemizde bir "laiklik sorunu"nun olması ve bu sorunun demokrasi açısından hayati bir önem kazanması, konu üzerinde tekrar tekrar durmayı gerekli kılmaktadır. Bu konunun problem olmasının başlıca sebepleri arasında gerek dinle, gerek laiklikle ilgili çok farklı anlayışların yer aldığı söylenebilir. Laiklik, fikrî açıdan, bugün Batı ülkelerinde de hararetle tartışılan bir konu olma özelliğini korumaktadır. Burada "problem çıkarıcı" bazı laiklik tanımlarına ve anlayışlarına işaret etmekte yarar vardır.

(i) Laikliğin bir "dünya görüşü" olarak tanımlanması: Bu anlayışa göre laikliğin asıl hedefi insanın genelde evrene, özelde ise toplumsal hayata bakışında dinin etkisini mümkün olduğu ölçüde azaltmaktır. Bu tanım, dinî her hangi bir kavramın, sözgelimi, bilimle ilgili bir konuşmada yer almasına izin vermez. Yine bu tanım, başta dil olmak üzere, kültür alanındaki bütün dinî işaret, sembol vs.yi ayıklamayı talep eder. Bu ayıklamayı da çok kere "rasyonelleşme" ile özdeş sayar.

Böyle bir tanım, din için "şahsın vicdanı" dediği şeyin dışında bir mekân –ki bu mekânı da bir türlü tanımlayamamaktadır– ön-görmez. Buna da istemeye istemeye razı olur, çünkü o tanımlı benimseyenlere göre aklın özgürleşmesi için dinin bireysel plânda da belirleyici olmaması gerekir. Bu anlayış, bu genel hâliyle, ülkemizde yaygın değildir. Ama yine de onun etkisi, dağınık bir şekilde de olsa, çeşitli yollarla dile getirilmektedir. Meselâ, deniyor ki "laik olmak, bilime, özgür akla, dolayısıyla özgür düşünceye dayanmaktadır." Bütün bunlar insanı insan yapan özellikler olduğuna göre, "laik olmak insan olmaktır." Bu çerçevede sürüp giden bir

söylem, bizim normatif, hatta dogmatik bir alana hapsetmekte ve demokratik halet-i ruhiyenin güçlenmesine engel olmaktadır.

Eğer bu "laik olma" tanımı üzerinde ısrar edilirse, birileri de bunun "mefhum-ı muhalif"inden şunu çıkabilir: "O halde din; akla, bilime, özgür düşünceye karşıdır." Aslında bu sonuç, Aydınlanma Dönemi düşünürlerinin bir kısmının, pozitivistlerin ve Marksistlerin sıkı sıkıya yapıştığı ve dayattığı bir anlayıştır. Bu tutumun her hangi bir İslâm ülkesinde –eğer bir İslâm ülkesi olarak kalacaksa– güçlenmesi mümkün değildir. Çünkü okur-yazar her müslüman, İslâm dininin, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde bakıldığı ve anlaşıldığı takdirde, aklı, bilgiyi, düşünce ve irade özgürlüğünü ön plânda tuttuğunu bilir. Ayrıca gayet iyi biliniyor ki, İslâm tarihinde felsefenin ve bilimin geliştiği dönemlerde "bilim dili" ile "din dili" arasında hiçbir ciddi çatışma olmamıştır. Kur'ân'da da bir ve aynı olay, hem "tabiî nedensellik dili", hem de "iman dili" kullanılarak anlatılmıştır.

Meselâ, "yağmur yüklü bulutları hareket ettiren (kozal neden) rüzgar"dan da, "gökten su indiren Allah"dan da sözedilmektedir. Bu iki söylem, birbirini nakzeden söylemler değildir. Buna rağmen, laikliği savunduklarını söyleyenlerden bazıları "Allah" lafzının geçtiği bir metni "bilimsel" bulmamaktadırlar. Öte yandan, Allah'ın "fail" olarak yer almadığı bir yazıyı dinsiz (!) sayan bazıları da "Allah, alyuvarlara buyurdu ki..." şeklinde yazılar kaleme almakta, dolayısıyla bilim ve din açısından hiç de anlamlı görünmeyen bir çatışma vücuda getirilmekte ve bu çatışma bazan orta-öğretim kurumlarımıza kadar inmektedir. Ne yazık ki, ülkemizde "kabul edilmiş ortak bilgilerin azlığı, faal ortak kültür alanının darlığı ve bunlara bağlı olarak fonksiyon icra eden ortak aklın zayıflığı" üzerinde durulan bu ve benzeri problemlerin çözümünü zorlaştırmaktadır. Bugün Türkiye'de "el-hamdülillah müslümanım" dedikten sonra, hiç farkına varmadan, İslâm ile ilgili ağza alınmaması gereken şeyler söyleyen bilim adamları, devlet görevlileri (çok üst düzeyde), ülkenin dış temsilcileri vardır. Böyle bir duruma, meselâ ne herhangi bir Batı Avrupa ülkesinde, ne de, söz gelimi Mısır'da veya Malezya'da rastlanılabılır. Bu, modern Türkiye'nin bir "talihsizliği", mutlak giderilmesi gereken bir "rahatsızlığı"dır.

Benzer "ortak akıl zayıflığı", çok kere –ve tamamen yanlış ve tehlikeli olarak– "İslâmî" diye adlandırılan kesimde de rahatsız edici bir boyuttadır. Meselâ, "İslâm" veya "dinimiz" gibi, yanlış anlamaya meydan vermeyecek ifadelendirmeler varken, onların yerine "Şeriat" kelimesinin kullanılmasının, haklı veya haksız, ne gibi toplumsal dalgalanmalara sebep olacağı, bu arada Şeriat söyleminin demokrasiye de zarar vereceği düşünülmemektedir. Aslında, hâlâ hâkim durumda olan dinî söylemin yanlış ve eskimiş bilgilerle sürdürülmesi de yine zayıf ortak akıl yüzünden mümkün olmaktadır. Bugün, meselâ, "dört kadınla evlenme meselesi"ni, "kız çocuğunun mirastan pay alması"nı veya kadının bir tek alanla ilgili olarak "şahitlik" konusundaki farklılığını Kur'ân'ın genel dünya görüşü içinde ele alıp yeniden değerlendirme cihetine gitmek varken bunlarla ilgili tarihî düzenlemeleri günümüz için de "İslâm'ın gerçekleştirdiği devrim" (!) şeklinde niteleyen dinî konuşmalar duyulmaktadır. Bütün bunları "şeriat" ile özdeş sayanlar, zaman zaman da olsa sokağa dökülmektedirler.

Yukarıda anlatılanların ışığında şöyle bir sonuca varılabilir: Ülkemizde hem dinî söylemin (özellikle din -siyaset ilişkisi, kadın, insan hakları, uluslararası v.s. ile ilgili kısımların– hem de laik söylemin âcilen yeniden düzenlenmeye ihtiyacı vardır. İç barışın sağlanması ve demokrasi kültürünün güçlenmesi bunu gerekli kılmaktadır.

(ii) Laikliğin "din işleri ile dünya işlerinin ayrılması" biçimindeki tanımı da, oldukça yanlış anlaşılmaya müsait bir tanım görünümündedir. Tanıma itiraz, şu anlayışta düğümleniyor: "İslâm da dünya işlerini düzenleyen bir dindir." Bir bakıma bu tutum bütün dinler için sözkonusudur. Ama yine de İslâm'ın "dünya işleri" konusunda açık talepleri olan bir din olduğu çok daha ön plânda görülmektedir. Ne var ki, bugün İslâmî söylem o ölçüde politize olmuştur ki, bu dinin dünyaya dair görüşlerinin odak noktasında ahlâkın yer aldığı konusu âdeta ikinci plâna itilmiştir. Öyle ki, günümüzde "dindarlık" tanımlanırken, bazılarının aklına hayatın her alanında (eğitim-öğretim, ticaret, siyaset v.s.) uyulması gereken temel ahlâk kuralları (dürüstlük, hakkaniyet, iffet, şecaat, emanete riayet, çalışkanlık, hayırda yarışma v.s.) gelmekten ziyade; namaz, başörtüsü, siyasal tavır takınma, Batı düşmanlığı, rahatsız edici bir savunma psikolojisi v.s. gelmektedir.

Aslında, İslâm, bir din olarak, doğru anlaşıldığı takdirde, sosyal hayatın bir düzenleyici, pekiştirici gücü ve bir değerler alanı olarak Türk toplumunda çok rahat bir faaliyet alanı bulabilir; bu- lagelmiştir de. Fakat bu arada herhangi bir çatışmaya meydan ve- rilmemesi için daha liberal bir devlet ve laiklik tanımının da gelişt- irilmesi gerekmektedir (Liberal kavramı ile ilgili ne büyük zor- lukların olduğunu bile bile böyle konuşuyorum). Şöyle ki: Laiklik bir devlet ideolojisi (dar ve kapalı anlamda) değil, bir devlet tutu- mu olmak durumundadır. Başka ifadeyle, laiklik, devletin niteliği olarak görülmelidir.

Laik devlet, bu tutumunu "nötr" bir sivil aiaanda ve evrensel hukuk çerçevesine riayet ederek ortaya koyar ve kendisini dar ve kapalı hiçbir ideoloji ile tanımlamaz. Eğer laiklik, bir "izm"e dönü- şür ve dinle mücadele etmek gibi yanlış bir istikamete yönelirse, din de, ne yazık ki, zamanla siyasî özelliği ağırbaşan ideolojik bir yapıya bürünür ve savunmaya geçer. Demokratik bir toplumda devletin görevi dini tanımlamak değildir. O, çeşitli dinî ve felsefî inanışa sahip toplum kesimlerinin birlikte yaşama şartlarını ta- zırlamak, bu şartların -dolayısıyla temel insan haklarının- ihlâl edilmemesi için her türlü önlemi almak durumunda olan bir güç ve hakem konumundadır.

Kanaatimce, demokratik ve liberal siyasî kültür ülkemizde güçlenip zenginleştikçe bu tür bir din-devlet ilişkisi ve laiklik an- layışı geniş bir kabul görecektir ve bunun gelişmesi sonucunda olu- şacak olan Türk Modeli belki öteki müslüman ülkelerin de dikka- tını çekecektir. O zaman, bir amme hizmeti gören Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatı da "devlete bağımlı din modeli"ni temsil et- mekten çıkıp özerk bir kuruma dönüşebilecektir.

Şu anda çok geniş bir alana yayılmamış olmasına rağmen Tür- kiye'de bir gerilim yaşanmaktadır. Şöyle ki: Ülkede bir yandan din adına seslerini çok çıkaranların bir kısmı, bırakalım daha ileri bir düzeye gitmelerini, kendi öz tarihlerinde yaşadıkları hoşgörü- lü, ahlâkî güzelliğe sahip, estetik boyutu gelişmiş bir dinî hayata -ki bu demokrasinin de talep ettiği ortamdır- kavramakta bile güçlük çekmektedirler. Tutumları, söylemleri ve hatta görüntüleri ile içeride ve dışarıda İslâm'ı ve Müslümanı yanlış tanıtmakta, her yönüyle olumsuz olan imajların üretilmesine ve çoğaltılmasına sebep olmaktadır.

Öte yandan, laiklik söylemi genelde bakıldığında, hâlâ katılığını sürdürmektedir. Oysa burada bir yumuşamaya gitmek için yeterli sebepler mevcuttur. Şöyle ki:

a) İslâm'ın kendi öz yapısından gelen "din ve vicdan özgürlüğü" toplumumuzun önemli bir kesiminde artık bir sabite hâlini almış; çağdaş ılımlı bir çizgi bu kesimde paylaşılır olmuştur.

b) Türkiye'de hâkim İslâmî düşünce ve yorumlarla evrensel insan haklarının genel anlayışı ve yorumlanması arasında bir uyum hasıl olmuştur.

c) Yine, Türkiye'de kültürel bilince ve yurt sevgisine dayanan ve ırkçı nitelik taşımayan bir milliyetçilik anlayışı oldukça güçlü olduğu için siyasal ümmetçilik câzip siyasal bir proje olmaktan çıkmıştır. Hilafet ise artık Türkiye'nin meselesi olmaktan çok uzaktır. Millî devlet ve millî siyaset telâkkileri İslâm ile egzistansiyel ilişki içinde bulunan kesimlerde, en azından şimdilik, oldukça güçlü görünmektedir. Bu telâkkiler, bugün dinden kaynaklanan itirazlardan ziyade küreselleşme sürecinden, bazan da post-yapısalcı, post-modern etkilerden dolayı zorlukla karşılaşmaktadır.

Yeri gelmişken bir notaya daha işaret etmekte yarar vardır. Türkiye'nin din ve devlet değerleri bir tefrika konusu olacak şekilde öne sürülmemelidir. Ülkemizde bazı kesimler kendilerini devletin ve rejimin aslî sahibi görmek gibi bir alışkanlık içindedirler. Bazı kesimler de benzer bir sahiplenme psikolojisini din, vatan-millet (kısaca, "mâhiyet-i rûhiyye") konusunda sergilemektedirler. Bunlar kendi değerlerinin, ötekiler de kendi değerlerinin, ülkenin, Cumhuriyetin, geleceğin teminatı olduğunu söylemektedirler. "Laikliğin teminatı biziz" veya "mânevî değerlerin teminatı biziz" örneklerinde olduğu gibi. Bugün bir araya gelip ortak hükümet kurmanın siyaset adamları bile bu söylemi sürdürmektedirler. Bu bölünme günlük hayatımızdaki söyleme kadar girmiştir. Bu durumun bir yolla izale edilmesi gerekmektedir.

d) Bugün ciddiye alınmaya değer hiçbir dinî anlayış ve yorumda, ülkenin çağdaşlaşma sürecini durduracak unsurlar yoktur. Bu durum, "dindarlaşmak" ile "asrîleşmek" arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırmaktadır. Artık laikliği "çok sıkı tutmak" ile

"çağdaşlaşmak" arasında var olan sosyolojik bağ mahiyet değiştirmiştir. Türkiye'nin muhafazakâr kesimleri (Kayseri'de, Konya'da, Denizli'de, Malatya'da) hızla çağdaşlaşmaktadır. Çağdaşlaşma faaliyetleri, okuma, çalışma, iyi imkânlarla sahip olma v.s. alanlarında sürüp gitmektedir. Kalıcı olan da budur.

e) Son olarak, "Sekülerleşme"de Türk toplumunun hayatında bir doku olarak yerleşmiştir. Bu toplum, laiklik tecrübesinden, düşe-kalka da olsa sürdürülen demokrasi çabasından çok şey kazanmıştır. Türkiye'nin maddeler hâlinde sıralanan yukarıdaki birlikimlerde öteki İslâm ülkelerine nazaran çok daha iyi bir durumda olmasının en önemli sebebi budur. Yeterki "laiklik" "laikçilik"e dönüşmesin. "Ortaçağ karanlığı", "dincilik", "şeriatçılık", "gericilik" vb. nitelendirmeler yerli yerinde kullanıldığı takdirde —o da hakikaten çok zarurî ise— sözkonusu sekülerleşme ve demokratikleşme tabii bir seyir takip edecektir.

Başka bir deyişle, kesimlerarası değerlendirmelerde dikkat edilmesi gereken belki de ilk şey, "dil titizliği"nin ön plânda tutulması, kavram kargaşasına meydan verilmemesi için çaba harcanmasıdır. Meselâ, "yobazlık" ve "irtica"yı, "kökten-dincilik" şeklinde tanımlamak hem yanlıştır hem de, böyle bir tanımlama ile elde edilmesi umulan netice açısından tehlikelidir. "Fundamentalizm" bir hıristiyan (protestan) terimidir. "Fundamentalist", "Kutsal Kitap" lafzî anlamı üzerinde ısrar eder, bilime, teknolojiye karşıdır. Gerektiğinde (Amerika'da olduğu gibi) şiddete başvurur. O gelecekte dinin "köküne" dönmek bağnazlığa ve irrasyonelliğe, bizim geleneğimizde dinin "köküne" (Kitap ve Sahih Sünnet'e) dönmek ise, son bir-iki asırlık tarihi tecrübe gösteriyor ki, rasyonellik ve liberalliğe kapı açmaktadır.

İslâmcı ve İslâmcılık sözlerinin daha dikkatlice kullanılmasının gerekli olduğuna inanıyorum. Hatırlanacağı üzere, bizim yakın tarihimizde Türkçülük ve Batıcılık'ın yanında bir de İslâmcılık akımı ortaya çıkmıştır. "İslâmcı" diye adlandırılan aydınların bütün muhalefetine rağmen, bu kelime yerleşmiştir. Meselâ, çok uzun zaman önce Mehmet Akif Ersoy hakkında "İslâmcı Bir Şairin Romanı" başlıklı bir eser kaleme alınmıştır. Bunu şunun için söylüyorum: Eğer "İslâmcılık" ile alelacele olumsuz bir şey anlatılmak isteniyorsa, bu istek amacına ulaşmayabilir, çünkü Türk in-

sanının kahir ekseriyeti Mehmet Akif gibi bir şahsiyetin nitelendirildiği bir "sıfat" ile nitelendirilmeyi şeref sayabilir.

"İslâmcı Parti" veya "İslâmcı Siyaset" nitelendirmeleri de benzer sıkıntılara sebep olmaktadır. Eğer "İslâmcılık", "İslâm'ın fikir ve ilim plânında düşünülmesi ve savunulması" ise, bugünkü siyasî partilerden hiçbirinin bununla ilgili olmaması gerekir; çünkü onlardan hiçbiri, Müslüman mütefekkirlerin tasarladığı, kurduğu ve geliştirdiği bir kuruluş değildir. Orada Kur'ânî ilke ve değerlerden esinlenilerek (bırakalım "çıkarılma"yı) geliştirilmiş bir sosyal ve ekonomik anlayış mevcut değildir. Bunu varmış gibi göstermek, ona "İslâm'a dayalı düzen" diyerek –sonuçları siyasal açıdan bile rasyonel olarak hesap edilmeden– karşı çıkmak, toz-dumanlı bir ortamın doğmasına sebep olmakta, toz-dumanın bertaraf edilebilmesi için de demokrasi neredeyse tatile gönderilmektedir. Öyle görünüyor ki, bugün ülkemizde bir partiye "siz İslâm'a dayanarak siyaset yapıyorsunuz" diyerek sözümona çağdaş ve laik bir eleştiri söylemi içinde olanlar, söylemlerinin kime ne kazandırdığının, nereye kadar uzandığının, kimi incitip, küstürüp, kimi sevindirdiğinin pek farkında değiller yahut, yetişme tarzlarının, siyasal ideolojilerinin bir sonucu olarak böyle bir incitme, küstürme vs. nin hiç de önemli olmadığına inanmaktadırlar.

Yukarıda işaret edildiği gibi, "İslâmî kesim", "İslâmî medya", "Müslüman esnaf", "Müslüman işadamı" ve benzeri kullanımlar, kanaatimce hem yanlıştır, hem de çağrışımları (mefhum-i muhalifleri) düşünüldüğünde sakıncalıdır. Bu kavramlar çoğunluğu müslüman olmayan bir ülkede anlam ifade edebilir; ama Türkiye'de onlar, "bölücü" bir fonksiyon icra etmektedirler.

"Şeriat" ve "Şeriatçılık" kavramları büsbütün bir bulanıklık içinde kullanılmaktadır. Bazıları "Şeriat"ı Kitap ve Sünnet'e münhasır kılmakta, icma, kıyas vs. yoluyla gerçekleştirilen gelişmeleri ise "fıkıh", "hukuk" ve benzeri kelimelerle açıklamaktadırlar.

Aslında, geleneksel İslâm anlayışında Şeriat'ın dört kaynağı önplânda olmuştur: Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas. Kitapta (Kur'ân'da) anlamı açık âyetler vardır; yorumla açık âyetler vardır. Anlama ve yorumlama açısından bakıldığında Sünnet için de aynı durum sözkonusudur. Kitap ve Sünnet'in anlaşılıp yorumlanması

beşerî bir çaba sonucunda gerçekleşmektedir. İcma ve Kıyas ise zaten beşerî kaynaklar durumundadır. Dolayısıyla, bunlara dayalı çıkarımların değişmediğini, neredeyse ebediyen geçerli olduğunu iddia etmek, İslâm'ın kaynaklarını ve tarihteki anlaşılış ve uygulanışını bilmemek demektir.

Dinî konularda bilgi ve düşünce üretenler, aklın analitik ve eleştirel gücünü tarihî tecrübeye ve hatta dinin ana kaynaklarına yöneltmek zorundadırlar. Kur'ân-ı Kerim'in sosyal düzenlemelerine ilişkin bazı işaretlerinin yeniden anlaşılması ve yorumlanması, sadece fikrî ve amelî bir ihtiyacın değil, İslâm'ın evrenselliğinin ve demokratik toplum yapısının da bir gereği olarak ele alınmalıdır. Bugün "İslâmî" diye öne sürülen inanış ve düşüncelerin önemli bir kısmı "dinî" değil "tarihî"dir. Hatta bir adım daha atılarak denebilir ki, oluşturulan ve hâkim duruma gelen "tarihî yapı"nın bir kısmı, tarih içinde sergilenen Arap düşünüş, anlayış ve uygulamasına göre özellik kazanmıştır. Bütün bunları "Normatif İslâm"ın bir parçası gibi görmek, ciddi nazârî ve amelî sıkıntılara yol açmaktadır.

Ülkemizde bu problemleri çözebilecek fikrî ve amelî ortam, çok yavaş seyretse de gittikçe güçlenmektedir. Yakın tarihimizde yüksek dinî eğitim ve öğretime önem verilseydi, meselâ "dil, tarih coğrafya" ve "hukuk" öğretimine gösterilen ihtimam Daru'l-fünun İlahiyat Fakültesi'ne gösterip kapatılmasaydı, Tarih Kurumu'nun Dil Kurumu'nun yanibaşında bir de Din Kurumu tesis edilseydi –Türkiye'nin o günkü alt yapısı bütün bunları en yüksek düzeyde karşılayacak durumdaydı– bugün düşünce düzeyimiz ve problem çözme kapasitemiz çok daha ileride olurdu.

Olan olmuştur. Şimdi bile mevcut imkânlar kullanılmak ve yeni kurumlar oluşturmak suretiyle bazı çözümler üretilebilir. Türkiye de klâsik din eğitimi ve öğretimi veren kuruluşlarımız, yine oldukça geleneksel diyebileceğimiz din hizmeti veren Diyanet Teşkilâtı'mız vardır. Ama dinî hayatımızı bilimsel (sosyolojik, antropolojik, psikolojik vs.) açıdan inceleyen faal bir tek kurum yoktur.

Türkiye'nin inanç coğrafyası bilinmemektedir. Meselâ, Alevî nüfusumuzun miktarı ne kadardır? Bu yurttaşlarımızın en hassas

oldukları konular, olaylar, sözler nelerdir? Tarikatların Türkiye genelindeki dağılımı ve gücü ne merkezdedir? İslâm hangi boyutta siyasallaşmıştır? Güney Doğu bölgemizde din bugün nasıl fonksiyon icra etmektedir. Ateizm, misyonerlik faaliyetleri, dinî bunalımlar vs. konusunda Diyanet İşleri Teşkilâtı'mızın çağdaş bir aydınlatma hizmeti verdiği söylenebilir mi? Mardin ilimize atadığımız bir yöneticiye o bölgenin din durumu –meselâ Şafî Mezhebî-hakkında yeterli bilgi verebilmekte miyiz? "Türkiye Müslüman bir ülke olduğu için Avrupa Birliği'ne giremez" diyen Batılı bir temsilciye bir Türk temsilcisi hangi İslâmî bilgi ve donanımla karşılık verecek ve lehte bir tutumun oluşmasına katkıda bulunacaktır?

Bu soruların, belki de sayısı arttırılarak, sorulması gerekir. Onlara verilecek cevaplar, kendi insanımız ile ilgili olduğu kadar, Doğu'muzla ve Batı'mızla da ilgilidir. Kendi tarih ve kültür kaynaklarına yeterince âşina olmayan bir "iş görenler kadrosu" ile ülkemizi içeride ve dışarıda rahatsız eden problemleri çözmemiz mümkün değildir. Türkiye'nin liberal bir din anlayışına, liberal bir laiklik anlayışına, liberal bir kültür anlayışına ihtiyacı vardır. Bunlar olmadan bu topraklarda demokrasi kültürü gelişemez. Türk aydını büyük bir samimiyet ve cesaretle (fakat bilgi ve eylem sosyolojisinin şartlarını da göz önünde bulundurarak) tahlilci, terkipçi ve tenkitçi aklını her konuda (bütün tarihî tecrübemiz ve tarihî şahsiyetlerimiz konusunda) kullanabilirse, milletin geleceğini yeniden inşa etmede mutlaka başarılı olur, olmalıdır da. Çünkü unutulmaması gerekir ki, milletin bekası, var olan imkân ve kabiliyetlerin kullanılmasına bağlı olarak "takdir edilir."